

Johan Wesemann

Virtueel dovendorp

Van Tricht *uitgeverij*
Twello 2021
www.vantrichtuitgeverij.nl

‘Alles wat gebeurt kan je alleen met verhalen verklaren.’

Kader Abdolah

Ten geleide

Bij het lezen van zijn verhalen uit (en over) wat Johan Wesemann een “virtueel dovendorp” noemt, kwam bij mij de één na de andere herinnering boven. Herinneringen die uiteraard heel anders zijn dan de zijne. Anders dan Johan, had ik geen dove ouders en ben zelf niet doof. Ik ben niet eens in Nederland geboren.

Johan schrijft over de reactie van zijn dove ouders toen hij op vierjarige leeftijd de diagnose “doof” kreeg: ‘Geeft niet. Hij is vooral welkom.’ Ze draaiden zich om en gingen naar huis.

Hoe anders ging het toen wij in mei 1989 hoorden dat onze zoon Jascha doof was. ‘We waren beiden overrompeld, ontredderd, in tranen. Wat hield dat in? We wisten het absoluut niet. Wat moesten we doen? Hoe moesten we hem opvoeden? In die eerste dagen deden we weinig meer dan met onze emoties worstelen: verdriet, verwarring, gebroken dromen, zelfmedelijden.’¹

1989 is meer dan dertig jaar geleden. De Berlijnse Muur stond er nog. Maar of er sindsdien veel is veranderd in de reacties van horende ouders als ze horen dat hun kind doof is, betwijfel ik.

Wat dove ouders weten vanuit hun eigen levenservaring, was voor mij een mysterie. Ik moest het proberen te begrijpen. Hoe is het als doof kind om op te groeien in Nederland? Hoe ervaart een dove jongen de wereld om zich heen? Zoals een antropoloog probeert een andere cultuur te begrijpen, zo moest ik proberen de wereld van mijn zoon te begrijpen.

Maar dan wel een beetje anders. Want het ging mij niet alleen om wetenschappelijke artikelen te schrijven over “het Dovendorp”. In eerste instantie ging het mij om mijn verantwoordelijkheden als ouder.

Ik mocht me gelukkig prijzen. Geboren in Groot-Brittannië, maar al lang in Nederland, was ik toen al gewend geraakt om me tussen twee culturen te bewegen. De grens tussen de wereld van de horenden en de doven, tussen degenen die spreken en degenen die gebaren, was weer zo’n culturele grensstreek die ik moest leren kennen. Ik had gidsen nodig. Metgezellen. Mensen die in dezelfde streek rondreisden.

Meer dan dertig jaar zijn voorbijgegaan. Herinneringen zijn soms vervaagd. Ik vertrouw mijn geheugen niet helemaal. Geïnspireerd door het lezen van Johans verhalen, ben ik gaan bladeren door het boek dat ik zelf schreef, nu ook alweer een aantal jaar geleden. Zo kwamen allerlei herinneringen terug. Verdriet, ja, maar ook herinneringen hoe boos ik werd, geconfronteerd met de arrogantie van de medische professie ...

Zo legde een medisch specialist me uit dat de dovenwereld eigenlijk uit twee verschillende werelden bestaat: doofgeborenen (die zich thuisvoelen in de dovencultuur) en mensen die laat doof zijn geworden. De tweede is een kleinere groep, die niet de onderlinge banden en organisatie van de eerste groep heeft. Volgens deze vooraanstaande KNO-arts toen, bestaat die laatste groep uit een stel geïsoleerde individuen, die makkelijk gedomineerd worden door de eerste groep. Dat was een nogal ferme uitspraak van hem ... maar wat weten artsen eigenlijk van zulke kwesties?

Om daar meer over te weten te komen en om te zien wat de medische wetenschap kon bieden aan dove kinderen, besloot ik een klein onderzoek te doen naar de ontwikkeling van het cochleair implantaat en de toepassing ervan in Nederland. Uiteindelijk duurde het tien jaar voor ik klaar was met mijn “kleine onderzoek”! Gedurende die tijd was Johan

Wesemann één van mijn metgezellen, een onmisbare gids. Hij zat in die jaren in Brussel als directeur van het EUD. In de loop van die tien jaar ben ik halverwege bijna gestopt met schrijven aan wat uiteindelijk *Grenzen aan Genezen* is geworden. Mijn aarzeling had te maken met het feit dat ik in zekere zin klaar was. Voor mezelf was ik erin geslaagd de aanwezigheid van doofheid in mijn leven te “normaliseren”. Ik zag mijn kinderen (Jascha had inmiddels een doof broertje, Boaz) niet langer als doof, maar gewoon als “mijn kinderen”. Er was geen noodzaak om verder te gaan.

Begin 1999 las ik het prachtige boek *The Wounded Storyteller* van Arthur W. Frank. Ik ging daardoor de relatie tussen lijden, verwerken, en vertellen anders begrijpen. Een openbaring! Frank liet me zien dat ook ik een “gewonde verhalenverteller” was. Bovendien liet hij me zien dat ik nog andere verantwoordelijkheden had dan alleen die tegenover mijzelf. ‘Mensen vertellen niet alleen verhalen om hun eigen veranderende identiteit te leren begrijpen’, schrijft Frank. ‘Mensen willen geen kaart maken om anderen de weg te wijzen – iedereen moet zijn eigen kaart maken – maar getuige zijn van de ervaring van het construeren van een eigen kaart.’² Dit getuige-zijn is volgens Frank onze plicht aan onze medemens: een morele verantwoordelijkheid.

Johan Wesemann is een belangrijk getuige van veranderingen in het leven van dove mensen. Vanaf een tijd waarin zijn ouders niet op straat durfden te gebaren, tot een tijd waarin toespraken van bewindslieden op de televisie in gebarentaal vertolkt worden. Een grote vooruitgang. Maar vooruitgang heeft vaak ook een prijs. Johan is pessimistisch over de toekomst van dovengemeenschappen en gebarentalen. Ik deel zijn pessimisme niet helemaal, vooral niet als het gaat over gebarentalen. Kijk bijvoorbeeld eens naar het jiddisch. De joodse dorpen (shtetls) waarin het de voertaal was zijn verdwenen. Maar het jiddisch is herondekt door een jongere generatie en wordt zelfs op universiteiten gedoceerd. En kijk bijvoorbeeld naar de creativiteit van de huidige generatie dove jongeren, ook in Nederland, en de manier waarop

zij naar buiten treden in hun eigen taal, de Nederlandse Gebarentaal. Ook in het horende cultuurlandschap wordt dat erg gewaardeerd.

Dove mensen – jong en oud – zullen genieten van allerlei boeiende verhalen uit het “virtueel dovendorp”. Maar hoe en wat ze ook over doofheid denken, de getuigenissen van Johan zullen heel leerzaam zijn voor de ouders van dove kinderen. Het is bovendien een geschiedenis waar hun kinderen ooit nieuwsgierig naar zullen zijn.

Stuart Blume, emeritus hoogleraar Faculteit Maatschappij- en Gedragwetenschappen, Universiteit van Amsterdam

Oktober 2021

¹ Stuart Blume, *Grenzen aan Genezen. Over wetenschap, technologie en de doofheid van een kind*. Amsterdam, Bert Bakker. 2006, p13

² Arthur W. Frank, *The Wounded Storyteller*. Chicago. Chicago University Press. 1995, p17

Inhoud

DEEL 1 – DICHTBIJ

1	Gebarentaal	14
	Kinderarts	14
	Op straat geen gebarentaal	15
	Zelfstandig	16
	Beeldend vertellen	18
2	Doveninstituut	21
	Geen andere keuze	21
	Zelfgemaakte gebarentaal	22
	Total institution	22
	Een voorval	23
	Instituut voor Doven	24
	Bevrijdend gebaar	25
	Van gesloten naar open	27
3	Mijn profiel	29
	Verzuiling	29
	Gelijke kansen?	29
	Confrontatie met en participatie in de groep	31
	Strategie	33
4	Café Verzicht	36
	Non-verbaal	36
	Een match	38
5	Voor altijd vrienden	41
	Jan Hendrik Wesemann	41
	Hagio Klink	43

6	Boekhandel annex leesbibliotheek	45
	Hagio's werkplek	45
	Beschermen	46
	Vaste patronen	48
	Ik had <i>zijn</i> niveau!	49
7	Angstaanjagende verhalen	51
	In beton gegoten	51
	Bert Ticher	55
	Verstilde wereld	56
8	Virtueel dovendorp	58
	Sociale controle en roddels	58
	Kerkdienst	59
	Het verenigingsleven	60
	Ontmoetingen	62
	Veranderende cultuur	64
	Werkplek	65

DEEL 2 – VERDERAF

9	Grote Verhalen	70
	US Staatssecretaris speciaal onderwijs	70
	Insectoloog	72
	Hoog in de lucht	73
	Rolmodellen	74
10	Cultuurverschillen	75
	Kader Abdolah	75
	Komische klucht	76
	De Stomme van Kampen	77
11	2000 geschiedenis van dove mensen	79
	Het verre verleden	79
	Christendom	79
	Onderwijs aan doven	81
	Jacob van Lennep en Guyot	83
	Yuval Noah Harari	84

12	Eugenetica	85
	Alexander Graham Bell	85
	Dove Joden	85
	Mensenrechten	87
13	Wij horenenden, zij doven	88
	Segregatie	88
	Leidinggeven	89
	Een wereld van verschil	90
	Gedigitaliseerd leven	91
	Stilte	93
14	Globalisering	97
	VN-Verdrag	97
	American with Disability Act	98
	European Disability Forum	99
15	Globetrotter	101
	Wereld zonder grenzen	101
	Masai	102
	Beijing	104
	Pyongyang	106
	Seoul	108
	Dovenclubs in Moskou	108
	Tsiolskovski	110
	Sint-Petersburg	110
	Verantwoording	112
	Dankwoord	114
	Geraadpleegde literatuur	115

DEEL 1 – DICHTBIJ

Gebarentaal

Kinderarts

In 1948 was ik vier jaar oud. Ik was met mijn ouders op het consultatiebureau.

Van mijn ouders begreep ik dat ze met heftige gebaren tegen de arts hadden gezegd: 'Geef niet. Hij is vooral welkom. Geen specialistisch onderzoek verder.' En dat ze zich vervolgens omdraaiden en met mij naar buiten liepen.

Ik kan me voorstellen dat de kinderarts vreemd opkeek toen mijn ouders zomaar wegliepen. Hij zal wel gedacht hebben: Hoe is het in godsnaam mogelijk dat dit doofstomme echtpaar met hun kind zomaar wegloopt. Misschien moeten we de Kinderbescherming inschakelen, want het is maar de vraag of ze in staat zijn hun kind op te voeden.

In ieder geval moet er in het medisch rapport iets gestaan hebben als: *Het doofstomme echtpaar met hun kind van vier jaar vertrok naar huis zonder een afspraak te maken voor een vervolgonderzoek door een KNO-arts. Het kind is vermoedelijk doof geboren.*

Het rapport van de arts werd in een map gestopt en op de stapel andere mappen gelegd. Op termijn vergeelde de map en verdween uit het zicht. Misschien ging het wel de papierversnipperaar in. Het is in ieder geval nooit meer teruggevonden.

Mijn ouders hadden geluk. Want toen ze hun eerste kind – dat was ik dus – verwachtten, konden ze in Den Haag Be Zuidenhout een driekamerwoning met een achtertuin huren.

Hun meubels zouden nu vintage genoemd worden. Echt meubels uit de jaren '60 van de vorige eeuw die nu bijvoorbeeld in het Openluchtmuseum te zien zijn.

Ik groeide vol liefde op. We woonden in een portiekwoning in de buurt van het Stuyvesantplein in Den Haag. Het plein met het grote natuurstenen monument ter herinnering aan de geboorte van prinses Juliana in 1909. In de volksmond wordt het monument “de zandloper” genoemd. Nog steeds staat vlakbij het monument het viskraampje. Eerst met een kar en nu met praktisch een complete viswinkel op wielen. Op het plein rijdt nog altijd tramlijn 6, de tram die vroeger station Laan van Nieuw Oost-Indië als eindpunt had.

Dus een hele bedrijvigheid waar ik als klein jongetje deel van uitmaakte.

Op straat geen gebarentaal

Mijn ouders zagen dat de burens met verbazing naar ons keken. Iedereen was benieuwd hoe wij ons zouden redden in de wereld van de horenden. Hoe zouden dove ouders hun dove kind opvoeden en grootbrengen? Kunnen zij dat wel?

Dit soort vragen leefden helemaal niet bij mijn ouders. Wel hielden ze de omgeving scherp in de gaten. Aan de buitenwereld wilden mijn ouders vooral laten zien dat ze zelfredzaam waren, door bijvoorbeeld met goed gepoetste schoenen en verzorgde kleren voor de dag te komen. Ook liepen ze altijd gearmd, met mij aan de hand. En ze wisten dat ze vooral geen gebaren op straat moesten maken, want dit werd gezien als apentaal.

Thuis gebruikten we zoveel mogelijk gebarentaal om onze gedachten en gevoelens kenbaar te maken. Terwijl horende baby's luisteren naar de stem van hun moeder, zien dove baby's de gebaren en de lieve of boze mimiek van hun moeder.

Later zag ik ook andere dingen. Zo zag ik mijn moeder stuurbewegingen van een auto maken en viel me de trapbeweging van een fietser op. Ik zag dat je frustratie uitbeeldt met tegen elkaar draaiende vuisten op het middenrif. En ik leerde gebaren voor gevoelens als teleurstelling, vriendschap, verliefdheid, hartstocht en zo meer. Maar het werd me duidelijk dat ik gebarentaal niet op straat moest gebruiken. Gebarentaal zou onaangepast gedrag laten zien. Gebarentaal was taboe, ook later in het doveninstituut.

Zelfstandig

Mijn ouders leerden mij al gauw zelfstandig te zijn. Zo kon ik op zesjarige leeftijd al fietsen. Dat leerde ik op het schuin aflopend stenen talud van station Laan van Nieuw Oost-Indië. Ik oefende daar urenlang op een bij de fietsenstalling gehuurde kinderfiets, samen met mijn moeder.

Een jaartje later liet mijn moeder mij daar alleen fietsen op het grote lege talud. Ik vond 't heerlijk uren te kunnen fietsen en weg te dromen, terwijl ik keek naar de stoomlocomotief op het hoger gelegen spoor. En als ik naar beneden keek, kon ik de tram op de trambaan zien.

Toen ik daar decennia later terugkwam was alles veranderd en onherkenbaar geworden. De fietsenstalling was weg en ook het oude stationsgebouw met de loketten was weg. Er staat nu een nieuw station met tl-buizen en een paar kaartjesautomaten. In het spitsuur zag ik jachtige reizigers, voor 't grootste deel ambtenaren van een nabij gelegen ministerie. Ik werd er een beetje sentimenteel van. Ik mis het verstilde beeld van het station en de fietsenstalling met de vriendelijke fietsenmaker bij het grote talud. En natuurlijk denk ik ook met nostalgie terug aan de stoomlocomotief met de machinist met z'n ingedrukte zwarte petje op zijn hoofd. Zo'n gevoel van nostalgie bij het zien van al die technologische en maatschappelijke vernieuwingen, is niet uit

te leggen. Ik merk wel dat ik niet de enige ben met dat soort gevoelens. Dat geeft me enige troost.

Op achtjarige leeftijd fietste ik vrij rond in de straten van de Haagse wijk Bezuidenhout. De familie van mijn moeder uitte vaak goedbedoelde waarschuwingen: 'Veel te gevaarlijk in het verkeer. Hij hoort de toeters en belletjes niet.' Maar mijn moeder zei: 'Hij moet toch leren fietsen', en stuurde mij gewoon met de fiets de straat op. Ze trok zich niets aan van de zorgelijk kijkende oma en opa en andere "bemoeizuchtige" familieleden.

Volgens de statistieken veroorzaken dove mensen naar verhouding minder ongelukken dan horende mensen. Ze zouden 30 procent meer zien en dus waarnemen dan horenden. Dat geldt zeker voor het autorijden.

Daarom is het zo tegenstrijdig dat een aantal doven na de Tweede Wereldoorlog niet in aanmerking kwam voor de pensioenpremie. Dove mensen zouden meer risico lopen een ongeluk te krijgen en dus ook korter leven. Door de begrafenisverzekering kregen ze alleen uitbetaald als de verzekeraar overtuigd was van een natuurlijke dood en niet een dood als gevolg van een ongeluk door doofheid.

Als ik verdrietig thuiskwam omdat er iets vervelends gebeurd was op school of op straat, was mijn moeder er altijd voor me. Ze gaf me dan een dikke knuffel: 'Ach laat maar die horende', gebaarde ze dan, waardoor mijn zelfvertrouwen groeide. Dus ik probeerde flink te zijn in plaats van me een looser te voelen.

Ik ging hierdoor wel eens door het lint. Al gauw begreep ik dat ik in feite twee keuzes had: *in de schulp kruipen om mijn eigen kwetsbaarheid te verdoezelen óf een beetje te gaan branieschoppen om de grenzen op te zoeken.*

Mijn ouders gaven mij veel ruimte om een eigen richting te zoeken. Als er dan iets fout ging, was het altijd mijn moeder

die zich over mij ontfermde. Mijn vader reageerde anders. Hij sloeg soms met de vuist op tafel en zei boos gebarend: 'Eigen schuld dikke bult en nu afgelopen.' Over 't algemeen verschilde mijn opvoeding niet zoveel van de opvoeding van andere kinderen.

Mijn ouders gingen met hun tijd mee. Zo zetten ook zij een microfoon bij mijn bed. Door een lichtsignaal beneden in de woonkamer wisten ze dan of ik sliep of bijvoorbeeld huilde. Nog altijd ben ik hen dankbaar voor hun liefdevolle zorg; ik mocht zijn wie ik was.

Beeldend vertellen

Bij mijn ouders kwamen geregeld dove mensen over de vloer om lekker over allerlei dingen te kletsen. Het was een en al gezelligheid bij ons thuis.

Mijn ouders zeiden nooit tegen mij: 'Je bent te jong. Ga jij maar naar je kamer plaatjes kijken of met mecano spelen.' Als er bezoek was, was ik er altijd bij en keek ik mee naar de gesprekken in gebarentaal. Bij het zoveelste bezoek zei mijn vader vol ontzag: 'Hagio heeft een eigen boekhandel met bibliotheek voor de uitlening.' In de dovenwereld kenden we niemand met een eigen boekhandel annex bibliotheek.

Hagio vertelde graag verhalen waar mijn vader geduldig naar luisterde of beter gezegd luisterend naar keek. Verstopt achter de stoel van mijn vader legde ik met mijn ogen de vertellingen van Hagio over de geschiedenis en de politiek vast. Hij legde in gebarentaal de mislukte poging van de socialist Troelstra uit om van Nederland een republiek te maken. Hij beschreef de constante wedijver tussen de politieke stromingen, zoals confessionelen, liberalen, socialisten, communisten, fascisten en andere splintergroeperingen. Als hij voor een woord geen gebaar wist, gebruikte hij een duidelijk mondbeeld. Soms vroeg ik aan mijn vader wat

Hagio bedoelde, dan legde hij dat omstandig in gebaren uit.

Fascinerend was het verhaal van Hagio over de reis van Troelstra als kamerlid naar een Friese kazerne. Daar was een commandant zo gek geweest een dove jongeman in dienst te nemen. Troelstra ging het gesprek met hem aan. Hij vertelde ook dat het Israëliësch leger dove jongeren had gerekruteerd als artilleristen. Deze werden bij grensconflicten ingezet voor het continu inladen en afschieten van granaten met houwitsers. Dat had diverse voordelen: behalve dat de dove jongens geen gehoorschade zouden oplopen, was gebarentaal nu ook een uitkomst: geen communicatiestoornissen, dus men kon veilig dit werk doen.

Hagio was een soort wandelende encyclopedie. Hij vertelde zijn verhalen in gebarentaal, en met mondbeeld. Wanneer hij begon te vertellen kwam hij in een soort hypnose. Als ik hem vroeg wat hij van een bepaalde politieke gebeurtenis vond, haalde hij zijn schouders op of gebaarde: *moeilijk te zeggen*.

Pas veel later begreep ik dat Hagio niet alleen doof was, maar ook een vorm van autisme had. Hij had een geweldig fotografisch geheugen.

Als twaalfjarige jongen begreep ik vaak maar de helft van Hagio's verhalen. Toch volgde ik ademloos zijn beeldende vertellingen. Blijkbaar sloeg ik die verhalen onbewust in mijn geheugen op. Want later kon ik allerlei films, bijvoorbeeld over de Tweede Wereldoorlog, linken aan verhalen van Hagio uit mijn kindertijd. In elk geval kwamen de beeldende vertellingen van Hagio beter bij mij binnen dan de geschreven taal. Het kan blijkbaar niet anders dan dat dove mensen in beelden denken, en niet in woorden.

Langzamerhand begreep ik dat alle woorden en zinnen in de taal van horenden een eigen betekenis hebben en verwijzen naar voorwerpen en naar abstracte begrippen. Ook

snapte ik dat je deze woorden en zinnen in de juiste volgorde moet zetten.

Voor dove mensen is de Nederlandse taal in feite een tweede taal die veel omvattender is dan de gebarentaal. De verklaring is simpel: de gebarentaal was een eeuw lang tot aan 1980 verboden. Het is daarom niet zo vreemd dat de gebarentaal qua woordenschat zich lange tijd niet mee kon ontwikkelen met de gesproken taal. Maar tegenwoordig groeit de woordenschat van de gebarentaal met duizenden nieuwe woorden. Zelfs het *Wilhelmus* is nu in gebarentaal te “zingen”.

Doveninstituut

Geen andere keuze

Mijn ouders stuurden mij op zesjarige leeftijd naar een doveninstituut. Ze wisten wel dat daar een discipline heerste waar ze niet vrolijk van werden. Maar een doof kind kon niet naar een gewone school.

Ik kon sowieso altijd terugvallen op mijn ouders als me iets dwarszat of als ik somber werd van dat benauwende doveninstituut. Dat was anders voor dove kinderen met horende ouders. Vaak geloofden horende ouders van dove kinderen eerder de verhalen van de leiding van de doveninstituten dan van hun eigen dove kinderen. Dat kwam, omdat horende ouders hun eigen kind vaak niet begrepen en niets in gebarentaal konden vertellen.

Als je voor 't eerst naar het doveninstituut ging, werd je door je ouders gebracht. Had je ouders die niet met jou konden communiceren, dan kwam je er onvoorbereid aan. Vaak vertrokken die ouders op advies van het personeel zo snel en geruisloos mogelijk. En dan ineens was je alleen, verlaten door je ouders; je was in een totaal vreemde omgeving terechtgekomen. Het gevoel van geborgenheid van thuis veranderde in een verlatingstrauma.

Bij het ouder worden komen deze traumatische beelden vaak weer naar boven, samen met de vele vragen waarom dit allemaal zo heeft moeten gebeuren.

Zelf gemaakte gebarentaal

Als dove kinderen lange tijd bij elkaar zijn, ontwikkelen ze hun eigen gebarentaal, omdat ze de spreektaal niet machtig zijn en toch willen communiceren. Ik keek de gebarentaal van mijn ouders en van hun dove vrienden af. Verder breidde ik mijn woordenschat uit op het doveninstituut, door de gebaren van oudere dove leerlingen na te doen. Dit gebeurde bijvoorbeeld op de speelplaats of bij dove vriendjes zowel op het internaat als bij mij thuis. De leerkrachten schonken er nauwelijks aandacht aan oftewel ze hadden niet in de gaten dat hiermee in feite het fundament voor de gebarentaal gelegd werd. Op school was het gebruik van gebarentaal gewoon verboden.

De doveninstellingen probeerden uit alle macht de gebarentaal de kop in te drukken. Men ging uit van wat de norm was in de samenleving en daar paste gebarentaal niet bij. Dus moesten de dove mensen zich aanpassen aan de horende wereld en “spreekende doven” worden.

De leerlingen moesten op school op hun handen gaan zitten. Zo werden ze gedwongen alleen de spreektaal te oefenen. De leraren sloegen met een liniaal op de handen van de kinderen als ze toch gebaarden. Alsof handen vijanden waren.

Total institution

Het begrip “Total institution” betekent een van de buitenwereld afgesloten woon- en leefplek. Doveninstellingen waren zulke afgesloten plekken. De afzondering ging soms zover, dat sommige dove kinderen nog nooit volwassen doven hadden gezien. Zij dachten dan ook dat doofheid iets was wat overging. In een extreem geval dacht een doof kind zelfs dat dove mensen niet oud konden worden. Als ik ’t goed heb, waren dove internaatskinderen tien tot vijftien jaar gescheiden van de “gewone” samenleving.

Voor mij was het hebben van dove ouders een zegen. Ik kon altijd met mijn frustraties bij mijn ouders terecht. Op een keer stapte mijn vader naar de directeur van het Instituut: 'Je moet van mijn zoon afblijven. Anders kom ik weer terug, en dan zul je niet blij zijn!' Ik vertelde namelijk dat ik een klap had gekregen toen ik niet snel genoeg deed wat me opgedragen werd.

Een voorval

Het ging om een meisje van zestien jaar. Zij werd geregeld gepest door de leerkracht vanwege puberaal gedrag. Het meisje maakte na de zoveelste treiterende opmerking het gebaar "klootzak" naar de leerkracht. De leerkracht kwam overeind om haar een pak slaag te geven wat vaker op het doveninstituut gebeurde. Het meisje nam hem snel in een judogreep en vloerde hem. Daarna keek ze hem met een vernietigende blik aan. Drie andere leerlingen en ik verstijfden van schrik. Wat ging er gebeuren? Met een pijnlijke schouder krabbelde de leerkracht op en strompelde naar zijn bureau. Het meisje stond opnieuw in de gevechtshouding. De leerkracht liet het incident niet verder escaleren en vroeg haar rustig terug te keren naar haar plaats. Het gevoel van superioriteit bij de leerkracht was verdwenen.

In tegenstelling tot dit meisje gedroegen de meeste dove kinderen zich een beetje onderdanig. Dat uitte zich in rustig, bedachtzaam en vriendelijk gedrag. Ze waren nou eenmaal niet opgewassen tegen het superieure bolwerk van horenden. Bij sommigen leidde dit tot ernstige emotionele problemen. Om toch gevoelsmatig te kunnen overleven leidden dove mensen, naast het dagelijks leven in de horende samenleving, een verborgen leven. Ze wonen in een zogenaamd "virtueel dorp".

Instituut voor Doven

Ik was onder de indruk van het autobiografisch verhaal van Wim Heerschop. Hij schreef in *Elf jaar en twee maanden* over de dagelijks gang van zaken in het Instituut voor Doven te Sint-Michiëlgestel. Hij beschrijft daarin zijn verblijf na de Tweede Wereldoorlog. Jongens en meisjes leefden en leerden volledig van elkaar gescheiden in een kolossaal neogotisch bouwwerk, waar ze ook onderwezen werden. Wim schreef: 'In de horende wereld konden jongens en meisjes na schooltijd wel gewoon met elkaar omgaan, ondanks dat er aparte jongens- en meisjesscholen waren.'

Het is ook indrukwekkend om te lezen hoe bitter Alice van der Garde schrijft over het dovenonderwijs in het Instituut voor Doven in *Niet vanzelfsprekend*: 'Gebaren of je handen gebruiken, dat was taboe. Je werd beschouwd als erg dom als je dat deed. Iedereen, zusters, broeders, leraren keken naar doven als naar gehandicapte mensen, die hulpbehoevend waren. Er was sprake van machtsmisbruik, van een enorme hiërarchie. Er was geen sprake van gelijkwaardigheid. In die periode had ik het erg moeilijk, want ik zag veel onrecht om me heen.'

Van der Garde laat haarscherp zien wat er allemaal mis was bij het streng katholieke Instituut. Terwijl buitenstaanders er met bewondering naar opkeken, alsof ze daar wonderen verrichtten.

Ik loop rond in het ooit beroemde Instituut voor Doven met al haar katholieke bedrijvigheid. Het is er uitgestorven. Tegenwoordig gaan dove kinderen vaak na het speciaal onderwijs naar het reguliere onderwijs. Dankzij cochleaire implantaties, hoortoestellen, gebarentolken en ambulante begeleiding is dat mogelijk.

Bij mijn rondgang maakt het bronzen engelenbeeld Michaël in de nok van het hoofgebouw de meeste indruk. Het lijkt of deze engel dove mensen blijft oproepen zich

tot horenden te bekeren. Het kloosterachtige gebouw is nu verstild, leeg en troosteloos. Ook andere doveninstituten zijn verdwenen. Het roept sentimentele gevoelens bij me op als ik denk aan de bedrijvigheid van toen en de stilstand heden ten dage.

Vreemd genoeg waren juist de doveninstituten een voedingsbodem voor de dovencultuur. Dat komt door twee verschillende groepen binnen het doveninstituut: de horende enerzijds en het anderzijds de dove. Twee culturen, twee leefgemeenschappen in één Instituut. De dove mensen leefden in hun virtuele dorp, ver weg van de horenden. Zal de dovencultuur met de doveninstituten verdwijnen? Ik vrees van wel. Als de dovencultuur verdwijnt, zal de gebarentaal een kunstmatige taal worden. Of deze taal op deze wijze kan overleven is de grote vraag, want voor een levende taal heb je een levende cultuur nodig.

Bevrijdend gebaar

Door de druk van buitenaf lieten de doveninstituten rond 1980 het gebruik van gebarentaal toe. Het was de meeste doven niet gelukt zich de spreektaal van de horenden eigen te maken.

Sommige leerkrachten snapten wel dat de gebarentaal iets was van dove mensen zelf. Maar men vond deze taal onaanpast aan de maatschappij en dus mocht het niet. Leraren konden daarom ontslagen worden als ze gebaren toelieten. Voor mij was het dramatisch dat ik niet heb kunnen uitleggen dat gebarentaal de sociaal-emotionele gevoelens van dove mensen verdiept.

Mijn dove vrienden en ik voelden ons bevrijd van een eeuwenlange taalonderdrukking. Mijn ouders echter hadden moeite met de toegestane vrijheid. Maar ja, het was ook niet eenvoudig van deze vrijheid te genieten na een eeuw lang onderdrukt te zijn met het idee dat de gebarentaal de

spreektaal niet kan evenaren. Het trauma door het verbod van de gebarentaal kon men niet zomaar wegpoetsen.

In mijn ogen gebeurde er een klein wonder. Steeds meer horende mensen vonden het leuk de kunst van het gebaren te gaan leren. De popularisering van de gebarentaal komt voort uit een idee dat de non-verbale communicatieve aspecten interactie met de eigen omgeving versterken. Toch is dat niet helemaal waar. Gebarentaal heeft namelijk een ander karakter dan een gewone taal. De beroemde neuropsycholoog Olivier Sacks beschreef het treffend in *Stemmen zien*: ‘Zo is het niet mogelijk om gesproken taal woord voor woord, zin voor zin in gebarentaal om te zetten ... de structuur is wezenlijk anders. Men heeft vaak vaag een idee dat gebarentaal Engels of Frans is, maar daar lijkt de gebarentaal niet op: de taal is gewoon zichzelf, gebarentaal.’

Waarom is niemand op de doveninstituten op het idee gekomen de gebarentaal van dove mensen ook zelf te gaan leren? Dan zouden ze meer te weten zijn gekomen van onze belevingswereld. Vooral hoe het is om als dove dag in dag uit in de horende wereld te moeten doorbrengen. Met die kennis hadden de “dovenexperts” dove mensen kunnen helpen om gelukkig te worden, in plaats van ze de loodzware last te laten dragen van het nooit kunnen voldoen aan de eisen van de sprekende wereld.

Het was volgens mij ook beter geweest als de wetenschappers onderzocht hadden waarom doven hun eigen dovencultuur wilden behouden. En daarbij hadden de wetenschappers naar de doven zelf moeten luisteren. Ze zouden dan hebben ingezien hoezeer de taal en de doofheid bij de dove mensen horen en hoe die hen ook samenbindt. Juist dat is van belang, omdat ze als “minderheid” in een meerderheidscultuur leven.

Bij het doveninstituut had niemand ooit geloofd dat gebarentaal populair zou worden. Steeds meer mensen vinden deze taal prachtig.

Voor dove mensen is gebarentaal echter een levensbehoefte om met elkaar te kunnen communiceren over dingen die ze doorgaans niet in spreektaal kunnen uiten.

Van gesloten naar open

Naar mijn idee was het opzetten van het onderwijs aan doven: kennis van Gods woord, voor het zielenheil van dove mensen. In het midden van de achttiende eeuw voelde de priester Abbé de l'Épée zich geroepen onder dove armen in Parijs te gaan werken. Dat heb ik tenminste begrepen uit verschillende historische verhalen. Door deze priester is in 1755 het eerste doveninstituut in de wereld opgericht. Hij legde daarmee een basis voor het wereldwijde onderwijs aan doven.

Het eerste doveninstituut in Nederland werd in 1790 in Groningen opgericht door Henri Daniel Guyot. Hij was een Waalse predikant die in de leer was gegaan bij Abbé de l'Épée. Later kwamen er nog vier andere doveninstituten in Nederland bij.

Dovenonderwijs was ook de eerste en oudste vorm van speciaal onderwijs in Nederland.

Het doel was dove kinderen tijdelijk te scheiden van hun ouders om hen toe te rusten voor de samenleving. Dat moest gebeuren door opvoeding en onderwijs. Merkwaardig is dat de leerplicht voor dove kinderen pas in 1947 is ingevoerd na heel lange en ingewikkelde discussies vooraf. Rond het jaar 2000 begonnen fusieprocessen die uiteindelijk tot twee landelijke onderwijs- en zorginstellingen aan doven hebben geleid, namelijk Koninklijke Kentalis en Koninklijke Auris Groep. In feite was dit het begin van het einde van de doveninstituten.

Ik redeneer zo: *Het doveninstituut is als het ware door de ontkerkelijking ter ziele gegaan.* In werkelijkheid spelen natuurlijk

ook andere factoren mee. De meeste gehandicapte jonge mensen willen niet apart in een “bosrijke” omgeving in instituten opgroeien. En hun ouders willen dat al helemaal niet.

De overgang van het “gesloten instituut” naar de “open setting” ging sneller dan sommige dove mensen hadden verwacht. Hun vrees is dat de dovencultuur door sluiting van de doveninstituten ook ten onder gaat. Ze treuren er om, want ze hebben hard moeten vechten voor het behoud van de dovencultuur. Weer anderen verwachten dat de wijdverbreide acceptatie van de gebarentaal ervoor zorgt dat de dovencultuur behouden blijft.

Ik geloof niet dat de dovencultuur zoals we die kenden bij het clubleven kan blijven bestaan. Alle culturele entiteiten veranderen door invloed van de omgeving, door betere opleidingsniveaus, grotere mobiliteit, informatietechnologie, globalisering enzovoort. Denk bijvoorbeeld aan dorpen zoals Scheveningen, Staphorst, Spakenburg, Volendam en Zeeuwse dorpen. Hun eigen dorpse culturen en hun klederdrachten zijn praktisch geheel verdwenen. Maar ik denk er wel met een beetje weemoed aan terug.